

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА РОБОТА ЯК СКЛADOVA ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ АВІАЦІЙНОГО ІНЖЕНЕРА

Стаття присвячена основним характеристикам та етапам лексикографічної роботи з курсу «Іноземна мова за професійним спрямуванням» під час мовної підготовки авіаційних інженерів у Національному авіаційному університеті та досвіду підготовки тематичного словника за фахами університету.

The article is devoted to basic descriptions and stages of lexicographic work within the course «Foreign languages for specific purposes» in language teaching of aviation engineers in the National aviation university and to the experience in compiling topical vocabulary lists in conformity with professional training carried out at the university

Вступ та аналіз стану досліджень

В контексті Болонського процесу особливо важливого значення набуває підготовка інженерів до використання іноземної мови в професійній діяльності, оскільки володіння іноземною мовою є важливою умовою для налагодження міжнародних контактів, створення спільних проектів, інтенсифікації професійної взаємодії із закордонними колегами; іноземною мовою здійснюється пошук фахової інформації, її аналіз і обробка, доступ до новітніх технологій, використання інтернетресурсів, вивчення передового закордонного досвіду. Володіння іншомовними комунікативними вміннями для майбутнього інженера є також важливим резервом підвищення його професійного рівня, збагачення знань зі спеціальності та успішної професійної діяльності.

Міжнародні зв'язки України і законодавче закріплення за українською мовою статусу державної мови зумовили нагальну потребу в англо-російсько-українському словнику для професійного спілкування. Як відомо, від кількості мов істотно залежить і обсяг словника, і зручність користування ним. Практика показує, що оптимальна кількість мов для багатомовних словників – три. Оскільки досі більшість авіаційної науково-технічної та навчальної літератури опубліковано в Україні російською мовою як однією з офіційних мов ІКАО, ми вважали за потрібне укласти саме англо-російсько-український словник згідно з навчальними програмами та планами навчального процесу за авіаційними фахами Національного авіаційного університету.

Екскурс в історію лексикографії дає відомості про те, що історично словники, тобто алфавітні списки слів, були по суті довідниками. Спочатку – як довідники важких слів, а з часом – всіх слів взагалі. У цій якості вони не були пов'язані ні з граматичним описом мови, ні з теоретичною лін-

гвістикою, ні з завданнями практичного навчання мов. Лексикографія розвивалася як відносно автономна галузь знання [1], а її глибока реформа почалася у другій половині 20-го сторіччя. Цьому сприяли наступні чинники: виникнення нового типу лінгвістичного опису, сформованого у роботах про формальні моделі мови; поява нових тенденцій у розвитку теоретичної лінгвістики і, нарешті, прагнення лексикографії відповідати головним потребам практичного навчання мов [2].

Зараз ні у кого не виникає сумніву, що лексикографічна робота є невід'ємною частиною навчального процесу [3]. На першій стадії викладання дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» в технічному вищому навчальному закладі основна увага викладача приділяється, як правило, активізації термінологічного мінімуму і опрацюванню його в навчальних ситуаціях. На подальших стадіях навчання відбувається масивне розширення словника у сферах як усної, так і письмової професійної комунікації, включаючи перекладацьку діяльність.

Постановка завдання

Огляд літератури з термінології і стандартизації дозволив нам визначити існуючі методи лексикографічної роботи і почати роботу з угруповання одиниць термінології, встановлюючи їх асоціативні відносини навколо семантичного центру, формування так званих семантичних полів [4]. Можливість виділення словосполучень за їх лексичною і семантичною сумісністю дозволяє систематизувати необхідний лексичний мінімум, полегшує його запам'ятовування, значно скорочує час для його засвоєння. Науково-технічна термінологія, яка є семантичним ядром лексики мови науки, вважається функціональним різновидом літературної мови на сучасному етапі.

Науково-технічна термінологія є однією з найбільш інформативних груп лексики в мові науки, що певною мірою обумовлює особливу важливість досліджень проблем її перекладу, і цей факт постійно привертає увагу дослідників [5; 6]. У процесі відродження й створення української технічної термінології науково-технічна мова має відповідати таким вимогам: бути точною, недвозначною, легкозрозумілою за формою та змістом, усталеною, цілісною та стислою. Лексика спеціальної наукової і технічної літератури складається з абсолютних термінів, відносних, загальнонаукових і загальнонавчаних слів. Абсолютні терміни мають виключно термінологічне значення і виступають в спеціальній літературі тільки як терміни. Відносними термінами називаються багатозначні слова, що мають як термінологічне, так і загальнонавчане значення. Сукупність абсолютних і відносних термінів є термінологічною системою будь-якої сфери знань.

Виділення відносних термінів є складним питанням, оскільки відносні терміни є загальнонавчаними словами, що набули спеціальних значень в одній із областей знань, і тому при читанні спеціальної літератури вони не сприймаються як терміни, особливо у випадках, коли відносний термін у термінологічному і у загальнонавчаному значеннях називає один і той же об'єкт дійсності [7].

Спеціальна сфера функціонування терміна і відповідність терміна спеціальному об'єкту є основними його особливостями, що відрізняють його від не терміна. У питанні визначення специфічних рис терміна вчені не прийшли до єдиної думки: одні вважають, що різниця між терміном і не терміном є лише поза мовою, інші пояснюють її на лінгвістичному рівні. Єдиним показником функціонування його як терміна є відповідність терміна спеціальному поняттю. Лексичним значенням відносного терміна, відповідно, є сукупність його загальнонавчаних і термінологічних значень.

Повсякденна дефініція описує об'єкт повсякденного життя словами в загальнонавчаних значеннях, тоді як наукова дефініція описує спеціальний об'єкт, максимально використовуючи для цієї мети терміни. Характерними особливостями науково-технічної літератури є її змістовність, чіткі послідовність і зв'язок між основною думкою та деталями, точність та об'єктивність. Виокремлення лексичних і термінологічних проблем перекладу в окрему перекладознавчу сферу є досить умовним, проте при розгляді проблем перекладу в навчальних, аналітичних та, певною мірою, евристичних цілях доцільним видається окремий розгляд різних аспектів і проб-

лем перекладу, в даному випадку, лексичних і термінологічних труднощів.

Етапи роботи

У процесі вивчення джерел і шляхів формування сучасної термінології розглядалась лінгвістична природа терміна в загальній системі мови і в терміносистемах науково-технічної мови зокрема. Багатобічність цього аспекту описана багатьма лінгвістами [8; 9; 10].

Причинами існування лексичних труднощів перекладу науково-технічної літератури перш за все є розбіжності в картині світу англійської і української мов, особливості багатозначності англійських і українських слів, відсутність в мові перекладу відповідників нових технічних термінів, особливості словотвору і термінотворення в англійській та українській мовах та ін. Зокрема, розбіжності в морфо-синтаксичній структурі англійських та українських термінів детально проаналізовані в [11; 12].

Термінологія знаходиться в стані постійного розвитку і її подальший розвиток являє собою складний процес виникнення спеціальних термінологічних позначень, що служать мовною формою вираження нових термінологічних понять.

При виконанні певного обсягу робіт, що передують створенню глосарію термінів та термінізованої лексики, робоча група розробила концепцію нового видання, яка базується на сукупності низки вимог. Так, однією з них є розрахованість на широкі кола фахівців авіаційної галузі в Україні. Таким чином, визначення переліку тематичних розділів словника здійснювалось на базі професійних спеціалізацій кінцевих користувачів словника.

Були визначені пріоритетні тематичні напрямки та підтеми в середині кожного з виділених лексико-семантичних полів підібраної термінології. Особливе значення надавалось реєстру фахових термінів, що функціонують в авіаційній сфері як багатопрофільний галузі.

При створенні словника враховуються наступні чинники: український термінологічний досвід, світовий досвід, позитивний досвід, набутий особисто у термінологічній практиці [13]. Було проаналізовано біля 80 лексикографічних джерел з точки зору їх цільової спрямованості, побудови, принципів відбору та групування лексики, тематичного змісту. Галузеві словники є частиною навчального комплексу, допоміжним засобом, що дозволяє поширити та поглибити розуміння терміна, конкретизувати його місце в терміносистемі й забезпечити оволодіння нормативною фаховою лексикою з боку студентів, викладачів,

технічних, економічних, адміністративних та інших користувачів.

Фактичний матеріал для аналізу, перекладу та оформленню вибирався з міжнародно-релевантних джерел та документів світової практики та включив основні найбільш вживані терміни та термінологічні сполучення. Дослідження термінологічної бази видання, що готується, проводиться за тематикою, вказаною в робочих планах та робочих навчальних програмах усіх напрямів підготовки авіаційних фахівців у Національному авіаційному університеті (НАУ), професійної фахової літератури, відповідних лексикографічних джерел, ділової та статистичної стандартизованої документації. Така робота супроводжувалась порівняльним аналізом лексикографічних видань та доборою з них релевантних лексичних одиниць, які були органічно включені в підготовлені матеріали.

Методологія та технічні етапи роботи з мовним матеріалом за визначеним переліком лексико-семантичних полів обіймали аналіз, селекцію, корекцію, переклад фактичного лексикографічного матеріалу, комп'ютерний друк та його обробку.

Лексичні труднощі науково-технічного перекладу (детально вони описані в багатьох роботах, наприклад, [5; 11]) включають, зокрема, багатозначність термінів та вибір адекватного словникового відповідника або варіанта перекладу; специфічні набуті значення загальнонародних слів; вибір способу перекладу термінології; переклад «хибних друзів» перекладача, термінів-неологізмів, псевдоінтернаціоналізмів, омонімів, паронімів, синонімів, аббревіатур, власних імен і назв фірм, установ, організацій; переклад метафор; переклад атрибутивних словосполучень; національна варіантність термінів; запозичення в термінології тощо. Окрім того, необхідно усвідомлювати, що відбувається якісна зміна в прошарку слів, що належать як до загальнонародних, так і до загальнонаукових слів: формується нова серія значень слів літературнописьменної мови, що використовуються як фундамент наукових знань. Саме завдяки зміні книжкового стилю викладу в текстах наукової літератури протягом останніх п'ятидесяти років сформувалась особлива група лексики, значення якої відбрунькувалося від значення слів у загальній літературно-письменній мові.

Функціонування загальнолітературних слів у контексті науково-технічної літератури й придбання ними загальнонаукових і вузькоспеціальних характеристик наочно проявляється в підбо-

рі перекладних еквівалентів, який варто здійснювати з урахуванням обмежень, що накладаються контекстом монотематичних науково-технічних текстів. Зіставлення семантичної структури терміна й загальнолітературного слова показує їх принципову подібність, що не знищується існуючими в деяких аспектах розходженнями.

Оформлення опрацьованного робочою групою термінологічного корпусу здійснено в комп'ютерному наборі у вигляді алфавітно-тематичних списків за наступною тематикою: конструкція повітряних суден; системи повітряних суден; типи авіаційних двигунів, їхня конструкція та режими роботи; термодинаміка та теорія теплових двигунів; конструкція авіаційних газотурбінних двигунів; системи газотурбінного двигуна; двигуни внутрішнього згорання; функціональні системи поршневих двигунів; аеродинаміка; навігація; навігаційні системи та аеронавігаційне обслуговування; доплерівський вимірювач швидкості та куту зносу; система курсовертикалі; інерціальні навігаційні системи; радіонавігаційні системи; супутникові системи навігації; астро-навігаційні системи; радіосистеми посадки; системи відображення інформації; обладнання та системи зв'язку; класифікація аеропортів та аеродромів; фізичні характеристики аеродрому; аеродромне обладнання; аеродромні покриття; експлуатаційне утримання летовищ; авіаційна транспортна система; організація і безпека польотів повітряних суден, керування повітряним рухом в районі аеродрому; інженерно-авіаційне забезпечення авіаційних перевезень; державне регулювання; льотна придатність; авіаційні події та їхні чинники; авіаційна метеорологія та небезпечні погодні явища; нестандартні та аварійні ситуації у польоті; зліт; посадка; зіткнення; людський чинник; розслідування авіаційних подій; реєстратори; бортові самописи; пошуково-рятувальні служби; системи керування безпекою польотів; авіаперевезення та авіатransпортна документація; сертифікація повітряних суден; сертифікаційна документація авіаційних повноважних органів; статистичні категорії і стандарти; термінологічні стандарти ІКАО; захист навколишнього середовища в авіації; емісія авіаційних двигунів; авіаційний шум та шумове забруднення; електромагнітні забруднення; авіаційне та ракетне паливо; космічне сміття; безпека та охорона праці в авіації; авіаційна безпека; небезпечні вантажі; природні небезпечні фактори та захист від них; медичні питання безпеки в авіації; пожежна безпека та деякі інші.

Висновки та узагальнення

Вважаємо за необхідне сказати кілька слів у підсумок, узагальнюючи надбаний досвід підготовки спеціального лексикографічного видання широкого тематичного профілю. Протягом двох років були виконані такі види робіт:

1. Виконано аналіз робочих навчальних програм і планів та координацію переліку тем та підтем за фахами.
2. Проведено огляд релевантних лексикографічних видань як джерел тематичного словника, що був предметом створення. Вони включені до бібліографічного переліку (загальна кількість літературних джерел – 77 позицій);
3. Розроблено схеми презентації і графічного оформлення видання;
4. Проведено наступні етапи лексикографічної та науково-організаційної роботи: а) підібрано фактичний матеріал за змістом роботи у вигляді списків термінологічної лексики за уточненою плановою тематикою; б) виконана класифікаційна робота за принципами групування термінів і знаходження професійно релевантних словосполучень з ними; в) виконана роздруковка термінологічних тематичних списків; перевірка та уточнення первинної комп'ютерної верстки.
5. Виконано переклад термінології українською мовою і підготовка англо-українського вокабуляру.
6. Виконано остаточне компонування надрукованого матеріалу, завершено уточнення тематичних списків та перекладів за темами словника. Обсяг видання – 760 сторінок. Воно відповідає вимогам видавничої справи, базовим принципам лексикографії та корелює з подібними виданнями лексикографічних робіт в Україні та за кордоном. Створений тематичний словник є піонерською роботою, тобто не має аналогів у вітчизняній лексикографії, коли словник є по суті довідником з англійської термінології технічних фахів університету, тому його запропоновано до впровадження не тільки в навчальний процес (при викладанні англійської мови в системі підготовки та підвищення кваліфікації фахівців з більшості спеціалізацій та спеціальностей авіаційного університету, авіаційно-технічних та льотних коледжів; при написанні підручників, навчальних посібників, методичних та лексикографічних розробок для навчального процесу з курсів англійської мови за профільними фахами авіаційної галузі), але й рекомендовано до використання фахівцями у практиці англійськомовних контактів авіакомпаній, авіапідприємств та установ, у практиці усного та

письмового перекладу документації та науково-технічної літератури.

Література

1. *James Augustus*. The Evolution of English Lexicography / James Augustus, Henry Murray. – Indianapolis, 2006. – 56 p.
2. *Thierry Fontenelle*. Practical Lexicography / Thierry Fontenelle. – Oxford University Press, 2008. – 416 p.
3. *Lynne Bowker*. Lexicography, Terminology and Translation / Lynne Bowker. – University of Ottawa Press, 2006. – 264 p.
4. *Карабан В. І.* Переклад англійської наукової і технічної літератури: Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2002. – 564 с.
5. *Чередниченко О. І.* Про мову і переклад / О. І. Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.
6. *Будко Л. В.* Виділення термінів із лексики спеціальної науково-технічної літератури / Л. В. Будко // Актуальні проблеми вищої професійної освіти України. Матеріали науково-практичної конференції 20-21 березня 2008 р. – К. : НАУ, 2008. – С. 79.
7. *Бархударов Л. С.* Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 239 с.
8. *Федоров А. В.* Основы общей теории перевода / А. В. Федоров. – М. : Высшая школа, 1983. – 396 с.
9. *Швейцер А. Д.* Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер – М. : Наука, 1988. – 215 с.
10. *Фесенко Г. Г.* Розбіжність у лексичному складі й морфо-синтаксичній структурі англійських та українських авіаційних термінів та її вплив на еквівалентність перекладу / Г. Г. Фесенко // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі євроінтеграції». – К. : НАУ, 2008. – С. 183 – 187.
11. *Фесенко Г. Г.* Врахування структурно-семантичних властивостей складних термінів при перекладі / Г. Г. Фесенко // Актуальні проблеми вищої професійної освіти України. Матеріали науково-практичної конференції 20 - 21 березня 2008 р. – К. : НАУ, 2008. – С. 72.
12. *Ярема С. Я.* Норми української науково-технічної мови: по сторінках державних стандартів України / С. Я. Ярема // Фіз.-хім. механіка матеріалів. – 2004. – № 4. – С. 103 – 106.
13. *Чередниченко О. І.* Про мову і переклад / О. І. Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.

